

Malmö högskola
Lärande och samhälle
Barn-Unga-Samhälle

Examensarbete i Barndom och lärande

15 högskolepoäng, grundnivå

En bild säger mer än tusen ord

En kvalitativ studie om en förskolans dokumentationspraktik

i ett granskningssamhälle

A picture is worth more than a thousand words

A qualitative study of documentation practices in a pre-school in

an auditable society

Tomas Bubicic

Petra Piros

Förord

Vi skulle i första hand vilja tacka vår katt, Astrid, för de tidiga väckningarna på morgonen så vi kunnat komma igång med arbetet samt allt fluffigt stöd hon gett i panikartade stunder. Vi vill även rikta ett stort tack till vår handledare Mariann på Malmö Högskola som hela tiden stöttat oss i vår process och vårt skrivande och ibland påmint oss om att det är bättre att baka bröd och ta det lugnt än att stirra sig blind på texten. Tack till vänner och familj som visat nyfikenhet och engagemang i vår process och varit ett stöd för oss från början till slut. Tack till vår yogalärare Erica som vecka efter vecka bidragit med kloka ord, tankar och övningar som hjälpt oss att komma ner i varv och sätta saker och ting i perspektiv.

Stort tack även till alla pedagoger på förskolan som ingått i vår studie för det varma välkommandet. Er samarbetsvilja och hjälpsamhet gjorde insamlingen av materialet till studien till ett rent nöje. Avslutningsvis vill vi tacka barnen på förskolan för era nyfikna och intressanta frågor, tankar och idéer - ni påminner oss om varför vi gör vad vi gör.

Vi har under skrivandets gång haft en jämn arbetsfördelning med våra respektive styrkor i åtanke vid uppdelningen av olika uppgifter. Vi har mestadels suttit tillsammans och läst, diskuterat och skrivit. Vi har stundtals jobbat på olika håll för att sedan gå igenom och diskutera vad vi läst och skrivit. Slutgiltiga formuleringar, slutsatser och analyser av olika slag har alltid gjorts gemensamt.

Abstract

I dagens förskola utförs dokumentation dagligen och är enligt Läroplan för förskolan (Lpfö 98/2010) en viktig praktik då den bör användas för utvärdering av såväl förskolans verksamhet som barns utveckling och lärande. Om *hur* dokumentation ska gå till finns det mycket att läsa, men vi intresserar oss för vad som påverkar själva dokumentationspraktiken. Inom ramen för denna studie vill vi undersöka dokumentationspraktiken på en förskola, alltså när det dokumenteras, vad som dokumenteras, hur det dokumenteras samt varför dokumentationen sker på ett specifikt sätt. Undersökningen som utförts i denna kvalitativa studie har, genom observationer och intervjuer haft syftet att ta reda på vilka föreställningar och värden som ligger bakom dokumentationen och varför dessa anses viktiga. Hur påverkar granskningsområdet förutsättningarna för dokumentation i förskolan? Vi intresserar oss också för vad som *inte* fastnar på kameran, då även det kan säga något om vad som anses värdefullt nog att dokumentera.

Vi frågar oss också huruvida granskningsområdet vi lever i, som beskrivs av Ahlbäck Öberg (2010) och Power (1999), påverkar förskolans verksamhet kring dokumentation och de pedagoger som utför den. Undersökningen visar hur krav och press på pedagoger leder till ett granskningsbart beteende där pedagoger utför dokumentation som "utifrån och uppifrån" kan uppfattas som "bra", exempelvis glada barn och fina samspel. Dessa förutsättningar kan påverka pedagogerna i sina föreställningar, värden och aktiva val kring dokumentation.

Nyckelord: dokumentation, förskola, förutsättningar, granskningsområde, pedagoger, värden

Innehåll

Förord	2
Abstract	3
1. Inledning.....	6
1.1 Bakgrund och problematisering	7
1.1.2 Utvärdering på nationell nivå.....	7
1.2 Syfte	9
1.2.1 Frågeställningar	9
2. Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter	10
2.1 Dokumentation - ett flertydigt begrepp	10
2.1.1 Ett samlande av händelser - för vem?	11
2.1.2 Att bli dokumenterad är att bli någon (eller något?)	12
2.2 Den externa granskningen	14
2.2.1 Samhällets utvärderingsexplosion.....	14
3. Metod	16
3.1 Val av metod	16
3.2 Urval.....	17
3.3 Hur studien genomförts	17
3.4 Analysförfarande	18
3.5 Tillförlitlighet	19
3.6 Etiska överväganden och dilemman.....	19
3.6.1 Etik bortom regelverket - våra egna dilemman.....	20
4. Resultat och analys	21
4.1 "Denna blev perfekt!"	21
4.1.1 Föreställningar om "bra" dokumentation	22
4.2 "Det kommer alltså 'uppifrån'."	23

4.3 Föräldrars önskemål och beställningar av dokumentation	26
4.4 Vilka värden styr vad som dokumenteras?	27
4.4.1 Vad dokumenteras?	27
4.4.2 Vad dokumenteras inte?	29
4.5 “Jag får nog kanske ta några fler” - en sammanfattning av resultat och analys.....	29
5. Diskussion och slutsatser	31
5.1 Resultatdiskussion	31
5.1.1 Riktlinjernas konsekvenser - kritik på samhällsnivå.....	32
5.2 Slutsats	33
5.3 Metoddiskussion.....	34
5.4 Vår framtida yrkesroll	34
5.5 Förslag till vidare forskning	35
Litteraturförteckning	36

1. Inledning

Klockan är strax efter nio på morgonen på en förskola och barnen på plats är i full gång med olika lekar och aktiviteter. En av pedagogerna på avdelningen går bort till frysen och plockar ut en vattenfylld ballong som frusit till is och sätter detta isägg framför ett barn som sitter på en stol vid ett av de låga borden. Barnet börjar genast att pilla med sina fingrar på isägget varpå pedagogen vänder sig om för att försöka få tag på en kamera att dokumentera händelsen med. Kameran som pedagogen får tillgång till har lågt batteri, så pedagogen sätter kameran på laddning och återvänder sedan till barnet med isägget och räcker barnet två stycken ficklampor. Pedagogen tar sedan ficklamporna, tänder dem och riktar ljuset så att det lyser genom isägget. Pedagogen vänder sedan ryggen till barnet för att uppmärksamma en annan situation som pågår i rummet. Barnet med isägget framför sig plockar upp ficklamporna en i taget, släcker dem, lägger dem bredvid sig och fortsätter fokuserat att stryka sina små fingrar över isägget. Pedagogen återvänder till bordet, tänder ficklamporna igen och riktar ljuset mot isägget, som tidigare. Pedagogen står upp bredvid bordet och pratar över huvudet på barnet en stund med en kollega. Medan samtalet pågår sitter barnet och pillar på on/off-knappen på ficklamporna och när pedagogen vänder sig om återigen så släcker barnet ficklamporna, ställer undan dem bredvid sig och fortsätter att i tystnad utforska isägget med fingrarna. Pedagogen tänder lamporna en tredje gång, lyser dem först mot isägget och ger sedan dem till barnet. Pedagogen lämnar sedan barnet för att titta till kameran varpå barnet släcker ficklamporna ännu en gång och lägger undan dem. Situationen med ficklamporna som tänds och släcks upprepar sig på lite olika sätt tre gånger till. Pedagogen lyckas till slut få tag på en kamera med batteri och placerar sig mitt emot barnet med kameran i högsta hugg. Pedagogen plockar upp och tänder ficklamporna som barnet släckt och lagt undan, riktar dem mot isägget och knäpper några bilder på barnet.

1.1 Bakgrund och problematisering

Den ovanstående beskrivna situationen fick vi chansen att observera under en tidigare kurs i vår utbildning. Syftet med uppgiften var att vi skulle utföra en mindre etnografisk studie på en förskola utifrån temat fri lek. Det vi fick syn på i den beskrivna situationen gav oss inte bara material för vår studie om fri lek, den gav oss också inspiration till att fundera över hur dokumentation utförs i förskolan. I läroplanen står det:

Förskolans kvalitet ska kontinuerligt och systematiskt dokumenteras, följas upp, utvärderas och utvecklas. För att utvärdera förskolans kvalitet och skapa goda villkor för lärande behöver barns utveckling och lärande följas, dokumenteras och analyseras. (Lpfö 98/2010 ss. 14)

Då vi upplevde att dokumentationen som skedde i ovanstående situation var arrangerad ställer vi oss frågande till vad syftet med dokumentationen var. Vi tycker oss inte se någon av läroplanens intentioner med dokumentation i den beskrivna situationen. Visserligen säger läroplanen att verksamheten i sin helhet, bland annat aktiviteter och pedagogiska processer, ska dokumenteras, följas upp samt utvärderas. Vi undrar dock varför det är så viktigt för pedagogen att barnet ska göra på ett "visst sätt" under aktiviteten och att dokumentationen ska skildra just detta? Påverkar läroplanens riktlinjer om det systematiska kvalitetsarbetet pedagogens agerande? Har läroplanen blivit påverkad av det granskningssamhälle vi lever i och den ständiga nationella utvärdering som sker?

Det har blivit tydligt för oss att det förs en kritisk diskussion kring för- och nackdelarna med dokumentation i förskolan samt att det finns rikligt med metodlitteratur som berör hur man kan arbeta med dokumentation. Vi relaterar till detta kritiska synsätt som redan finns kring dokumentation och är intresserade av att granska vilka bakomliggande faktorer som påverkar själva dokumentationsögonblicket.

1.1.2 Utvärdering på nationell nivå

Första gången staten gick ut med riktlinjer för hur utvärdering bör drivas i förskolan var 1987. *Det pedagogiska programmet för förskolan* (Socialstyrelsen, 1987) gavs då ut och texten riktade sig i huvudsak till kommunernas ledning och så vidare, men även till personal i förskolan. Under rubriken "Utvärdering och utvecklingsplan" kunde man bland annat läsa att "en kontinuerlig utvärdering är grunden för all planering och utveckling av verksamheten"

samt att "utvärdering är ett sätt att göra verksamheten tydlig" (Socialstyrelsen, 1987, ss. 66-67). Decentraliseringen av ansvar och beslut under 1980-talet, då förskolans verksamhet gick från regelstyrning till målstyrning, förändrade både kommunernas och statens roll, menar Dahlberg, Lundgren och Åsén (1991, refererad i Åsén, 2015). De beskriver vidare hur uppföljning och utvärdering hamnade i strålkastarljuset på grund av detta och olika modeller för utvärdering började arbetas fram för att kunna kontrollera bland annat hur resurser användes. Lenz Taguchi (2013) förklarar att dokumentation under mitten av 1990-talet började växa fram som ett populärt arbetsverktyg med syftet att följa barns lärprocesser och pedagogers arbete. Genom dokumentation synliggörs också verksamheten och blir offentlig, vilket skapar möjlighet för diskussion och reflektion kring verksamheten, enligt Lenz Taguchi.

I Barnomsorgs- och Skolakommitténs utredning "Att erövra omvärlden" (SOU 1997:157) hittar vi ett avsnitt som kallas "Utvärdering och kvalitetsutveckling". I detta avsnitt förklaras att förskolan anses bära på sociala och kulturella värden som är grundläggande i vårt samhälle och att bland annat politiker och ledning därför bör se utvärdering och kvalitetssäkring av förskolan som en angelägenhet.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att förskolan idag har krav på sig att dokumentera sin verksamhet. Dokumentationerna som görs i förskolan har i sin tur en rad krav på sig. Bland annat bör de ligga till grund för ett systematiskt kvalitetsarbete; alltså planering, uppföljning, utvärdering och utveckling av verksamheten samt uppföljning och analyser av barns utveckling och lärprocesser. Dokumentationerna bör även synliggöra verksamheten, göra den granskningsbar och offentlig.

Vi vill med den här studien ta reda på hur kraven på dokumentation yttrar sig i förskolans verksamhet samt hur kraven påverkar pedagogernas förutsättningar, val, agerande och beteende.

1.2 Syfte

Inom ramen för denna studie är syftet att undersöka dokumentationspraktiken på en förskola, alltså när det dokumenteras, vad som dokumenteras, hur det dokumenteras samt varför dokumentationen sker på ett specifikt sätt. Vi vill ta reda på vilka föreställningar och värden som ligger bakom dokumentationen och varför dessa anses viktiga. Hur påverkar granskningssamhället förutsättningarna för dokumentation i förskolan? Vi intresserar oss också för vad som *inte* fastnar på kameran, då även det kan säga något om vad som anses värdefullt nog att dokumentera.

1.2.1 Frågeställningar

- På vilka sätt yttrar sig dokumentationspraktiken i förskolan?
- Vilka bakomliggande förutsättningar, föreställningar och värden kan utläsas ur pedagogernas aktiva val kring dokumentation?

2. Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter

Fokus i denna studie är att undersöka dokumentationspraktiker på en förskola samt att utläsa de förutsättningar, föreställningar och värden som ligger bakom dokumentationen som sker i förskolan och varför dessa anses viktiga. I följande kapitel kommer vi att presentera den teoretiska grund vi i studien kommer att utgå från, vad tidigare forskning säger om forskningsläget samt definiera de centrala begrepp vi kommer att använda oss av.

2.1 Dokumentation - ett flertydigt begrepp

Det finns många uppfattningar och tolkningar om vad begreppet *dokumentation* och *dokumentationspraktiker* är och innebär. Åberg och Lenz Taguchi (2005) utgår från att observation är ett samlande av iakttagelser, något som hörs eller ses. När dokumentation sker menar författarna att det skett ett urval av det som observerats, något som är extra intressant eller hör till en tydlig tanke om vad pedagogen är ute efter. De skriver vidare att dokumentation är ett möte som sker mellan praktik och teori samt att det är ett medel för att utveckla och förändra det vardagliga arbetet som sker i förskolan. Utan en dialog kring dokumentationen sker det dock ingen utveckling, påpekar de, och lyfter sedan att pedagoger ansvarar för att bjuda in barnen i denna dialog så att barnen möter pedagoger som reflekterar etiskt kring den dokumentation som sker. Svenning (2011) menar att dokumentation är ett synliggörande av det som sker på förskolan samt av de människor som finns där. Svenning vill även särskilja dokumentation från pedagogisk dokumentation som innebär att dokumentationen används vidare i en medveten pedagogisk process. Lenz Taguchi (2013) menar att en av de viktigaste funktioner som dokumentationen fyller är att vara just en utgångspunkt för pedagoger i ett reflektionsarbete. Det är först då dokumentationen blir pedagogisk dokumentation.

Med hjälp av ovanstående forskare kommer vi att använda oss av följande definition: dokumentation är en process som fångar och synliggör det som sker på förskolan och de människor som finns där. Det kan vara något som ett barn eller en vuxen har tänkt, sagt eller gjort. Dokumentationen kan utföras på olika sätt, exempelvis genom anteckningar,

fotografering eller att filma. Genom att reflektera över dokumentation i en pedagogisk process blir det pedagogisk dokumentation.

2.1.1 Ett samlande av händelser - för vem?

“Att dokumentera en händelse med barnen är inte särskilt komplicerat”, menar Åberg och Lenz Taguchi i boken *Lyssnandets pedagogik - etik och demokrati i pedagogiskt arbete* (2005, ss. 20). Det är egentligen *hur* dokumentation sedan används som spelar roll, menar de. Det kan användas som ett stöd för att föra den pedagogiska processen framåt eller så kan det bli ett måste, ännu en sak som måste göras vilket kan leda till att dokumentation blir ett samlande av händelser. Åberg och Lenz Taguchi förklarar vidare att pedagoger gör ett val när de dokumenterar, kring vilken bild av barnet de vill förmedla och att detta val kan påverka hur pedagoger, andra barn och barnet i fråga uppfattar och betraktar sig själv. När pedagoger gör val kring pedagogiska arbetsprocesser är syftet alltid att “göra gott” och göra rätt val “för barnens skull”, menar de (ibid., ss. 147). Det kan dock bland personal i förskolan finnas en rädsla för att “inte vara pedagog på rätt sätt” (ibid. ss. 54). Med detta uttryck syftar Åberg och Lenz Taguchi till den rädslan som kan infinna sig inom pedagogers nätverk kring att inte alltid ha de rätta svaren, veta allt och göra allt på “rätt sätt”. För att uppnå ett nätverk där personalen gemensamt tar ansvar och ständigt lär sig och utvecklas tillsammans med hjälp av dokumentation behöver pedagogerna i nätverket först komma över denna rädsla. Att arbeta på detta sätt och hela tiden detaljerat synliggöra sitt arbete med barn är riskfyllt och kräver mod, enligt författarna. De lyfter också att förskolan är en verksamhet som i förlängningen har stora politiska och samhällseliga konsekvenser och att det därav är viktigt att som pedagog i förskolan ofta fundera över hur detta uppdrag ska utföras (ibid.).

Att fånga och skildra händelser och upplevelser precis som de är, genom dokumentation, är en omöjlig uppgift enligt Svenning (2011). Alasuutari, Markström och Vallberg Roth (2014) ställer sig frågande till huruvida det ens är möjligt att dokumentera lärande och lärandeprocesser, då de egentligen är omöjliga att observera, exempelvis när lärandet bygger på något immateriellt, så som idéer, lukter eller smaker.

Den som dokumenterar gör ett val att fånga en del av en helhet och syftet med dokumentationen påverkar också på så vis innehållet, menar Svenning (2011). Författaren påpekar att det kan finnas risker med viss dokumentationspraktik inom förskolan, bland annat

nämner han att “det är värt att fundera över i vilken utsträckning förskolan som institution fräntar barnen möjligheten att känna sig fria utan att bli iakttagna och dokumenterade när helst de vuxna vill.” (ibid., ss. 79). En annan risk Svenning lyfter är att de vuxna kan fastna i sin egen uppfattning av vad bra dokumentation är och lätt missa barns egna initiativ. Med detta i åtanke ställer han sig frågande till om väggarna på förskolan ibland används för att visa upp pedagogers åstadkommanden.

Emilsson och Pramling Samuelsson (2012) konstaterar genom en studie som ligger till grund för artikeln *Jakten på det kompetenta barnet* att det i huvudsak är förskolebarns göranden och prestationer som dokumenteras. De menar även att det genom de blickar och kommentarer som faller på barn kan uppstå en normerande effekt där barn genom dessa bedömningar blir ständigt utsatta för påminnelser av hur ett förskolebarn bör vara. Vidare skriver författarna att barn vet vilka förväntningar som ligger på dem och detta kan leda till en prestationskultur där barn, redan i tidig ålder, känner sig bedömda och värdesatta utifrån vad de presterar och inte utifrån vem de är.

2.1.2 Att bli dokumenterad är att bli någon (eller något?)

Svenning (2011) bygger vidare på resonemanget kring att barn kan känna sig värdesatta utifrån vad de presterar. Han drar det dessutom steget längre och frågar huruvida användning av dokumentation i förskolan kan leda till att barn får uppfattningen att de måste dokumenteras för att få ett värde. Lindgren och Sparrman (2003) skriver att dokumentation leder till ökad synlighet, vilket framställs som något positivt. Vidare skriver de att motsatsen till detta, att inte bli eller vilja bli synlig, resulterar i ett osynliggörande där den som inte syns saknar subjekt, identitet och sammanhang. Vi blir mer och mer vana både vid att dokumentera och dokumenteras, hävdar Svenning (2011), och detta kan leda till att även vuxna ibland kan känna maktlöshet inför all dokumentation som sker i samhället. Det är viktigt, anser Svenning, att personal i förskolan känner till hur dokumentation används i samhället då det är lätt hänt att dokumentation i förskolan annars ses som en del av en samhällsutveckling som är naturlig och som barn måste passa in i. Till skillnad från den dokumentation som sker i hemmet, där den används mer som fotoalbum, kommer pedagogernas dokumentation av barn visas upp för arbetslaget, föräldrar, politiker och så vidare (Lindgren & Sparrman, 2003). I själva verket kanske förskolan på grund av denna samhällsutveckling har en ny uppgift; “att stärka barnens förmåga att värna sin integritet” (Svenning, 2011, ss. 85). Svenning skriver

vidare att förskolor som använder sig av utökad dokumentation av barn behöver reflektera kring om detta möjligtvis kan bidra till att barnen får uppfattningen att man måste tillåta andra att dokumentera, vare sig man vill det eller ej. Delar av den dokumentation som görs kan dessutom i vissa fall hamna utanför förskolans fysiska väggar, lyfter Svenning, och det är då relevant att reflektera kring vad detta kan ha för konsekvenser för barnen. Trots att Svenning i sin bok är genomgående kritisk vill han klargöra att det också finns många fördelar och positiva aspekter av att dokumentera i förskolan, till exempel att "ge barnen tryggheten att våga exponera sig på ett bra sätt" (ibid., ss. 85)

Bjervås (2011) skriver att det ur hennes studieresultat kan utläsas att pedagoger som kritiskt reflekterar kring pedagogisk dokumentation kan se en risk med dokumentation där barn kan bli objektifierade. En pedagog i studien har uttryckt följande: "Det vore bättre om vi dokumenterade lite och verkligen använde dokumentationerna istället för att dokumentera jättemycket och lägga på hög" (ibid., ss. 187). Underförstått i detta uttalande menar Bjervås att det finns en tanke kring att den dokumentation som inte reflekteras kring - alltså som inte blir pedagogisk dokumentation - inte främjar eller ger barnen något. Pedagogerna i studien menar alltså att det kan finnas en idé med att dokumentera mindre och utnyttja dessa dokumentationer till fullo för att minska risken för objektifierade barn.

Alasuutari, Markström och Vallberg-Roth (2014) skriver att det finns olika förhållningssätt, dokumentationspraktiker och skilda sätt att betrakta dokumentation i förhållande till barn. Å ena sidan kan dokumentation betrakta barn som objekt, som observatören sedan kan förstå genom en dokumentationspraktik som involverar analys, utvärdering och bedömning. Å andra sidan finns det dokumentationspraktik som betraktar barnet som subjekt med en röst som bör lyssnas till. De menar alltså att dokumentation som sker i förskolan kan ha motsägelsefulla utgångspunkter kring hur barn kan förstås. Vidare hävdar författarna att dokumentation som sker inom institutioner ofta resulterar i en ökning av kontroll och granskning, så också inom förskolan. Författarna vill därför påpeka vikten av att ha ett kritiskt förhållningssätt till den bedömande praktik som dokumentation kan leda till. Den ökade användningen av dokumentation är visserligen bunden till kvalitetssäkring, men vi bör enligt författarna ändå ifrågasätta huruvida de ökande kraven på dokumentation faktiskt motsäger lärares yrkesskicklighet och gör de till slavar under rådande dokumentationspraktik (ibid.).

2.2 Den externa granskningen

Den externa granskningen har i Sverige varit modellen för granskning av offentlig verksamhet. Det skriver Ahlbäck Öberg (2010) i *Framväxten av granskningssamhället - en fråga i författningspolitisk skugga*. Författaren menar att de svenska myndigheternas verksamhet mer och mer präglas av uppföljning och utvärdering. Skolverket är den svenska skolmyndigheten som har ett generellt uppdrag av att utvärdera skolan i Sverige. Det finns också sektorsmyndigheter som har ett mer specifikt utvärderings- och granskningsuppdrag, exempelvis Statens skolinspektion. Ahlbäck Öberg sammanfattar myndigheternas verksamhet med att det både handlar om att utvärdera och granska myndighetens politik samt låta sig själv bli utvärderad och granskad. "Hur vi än mäter och resonerar står det klart att den offentliga verksamheten har genomgått något av en utvärderingsexplosion sedan 1990-talet" (ibid., ss. 507). Författaren använder sig av Michael Powers *The Audit Society* (1999) för att förklara utvärderingsexplosionen, vilket vi utvecklar under nästa avsnitt. Ahlbäck Öberg (2010) förklarar även att det finns en andra granskningspraktik utöver den externa granskningen som utövas i Sverige. Ahlbäck Öberg förklarar det som tjänstemannens professionella och etiska förhållningssätt (inre kontrollen), eller en inre kompass, där bland annat yrkesskicklighet och professionellt omdöme ger ansvar och fungerar som en inre granskning. Författaren förklarar vidare att vissa delar av en yrkesarbetares dagliga arbete, "exempelvis socialt umgänge med sjuka patienter i vården och extrahjälp till skolelever" (ibid., ss. 509) är värden som ej går att mäta. Istället läggs det i utvärdering och granskning vikt på det som går att mäta vilket påverkar vad verksamheter fokuserar på. Och de värden som går att mäta och bedöma blir i sin tur värden verksamheten bedöms efter och riskerar bli styrande för verksamheten. Det blir alltså granskningens bedömning som styr verksamheten, inte tjänstemannens inre kompass som baseras på normer om vad ett gott arbete innebär (ibid.).

2.2.1 Samhällets utvärderingsexplosion

Enligt Power (1999) används begreppet *granskning* mycket i finans- och ekonomisammanhang, men Power menar att begreppet inte är begränsat till enbart den arenan. Oavsett vilken arena i samhället krävs det att aktiviteter som utförs i olika sammanhang behöver bedömas huruvida utförandet var effektivt eller om de nådde sina mål. Power beskriver utvärderingsexplosionen som en systematisk trend där samhället ständigt

följer upp och kontrollerar, ett granskningssamhälle som vilar på ansvarsskyldighet. Han understryker att granskningspraktiker, hur granskningen går till, kan variera mycket och att definitionen av begreppet är svårt att precisera. Han försöker dock att tydliggöra olika väsentliga delar som granskningspraktiken består av: det krävs ett oberoende från den som externt granskar; bevisinsamling eller dokumentation av det som granskas; en uttalad åsikt baserat på insamlat bevismaterial; ett tydligt mål med granskningsprocessen.

Power (1999) förklarar att det finns vissa problem och risker med granskning. Det han kallar *the auditable performance* innebär att de som granskas ändrar sitt beteende så att det blir granskningsbart (ungefär: det granskningsbara beteendet). Här använder han två olika begrepp för att beskriva hur utvärderingen kan bli organiserande för den granskade verksamheten. *Decoupling* (ungefär: isärkoppling) innebär att granskningsprocessen blir en process för sig själv, isärkopplad från verksamheten för att skapa granskningsbara bilder av framgång. Det andra begreppet Power använder är *colonization* (ungefär: kolonisering) vilket innebär att granskningsprocessen blir stor och "tippar över" så att det blir en dominerande faktor för verksamheten. Granskningen sipprar in i verksamheten och implanterar värden som över tid skapar mentaliteter, nya utmaningar och betydande uppfattningar. Power understryker att dessa två risker är extremer som sällan uppkommer i en ren form.

3. Metod

I detta kapitel kommer vi presentera de tillvägagångssätt vi haft under studiens gång. Vi presenterar först våra val av metoder. Sedan motiverar vi vårt urval, hur studien har genomförts och analyserats, studiens tillförlitlighet och slutligen de etiska överväganden och dilemman vi förhållit oss till.

3.1 Val av metod

Utifrån studiens syfte, att studera hur en dokumentationspraktik yttrar sig på en förskola samt vilka föreställningar och värden som ligger bakom dokumentationen, har vi valt att genomföra en kvalitativ studie. Kvalitativ forskning har enligt Alvehus (2013) fokus på samband, innebörder och meningar och är på detta sätt passande för vår studie som bland annat vill svara på om och hur granskningssamhället påverkar förutsättningarna för dokumentation i förskolan.

Sammanhanget för studien utgörs huvudsakligen av observationer av dokumentationstillfällen som sker på avdelningen. För att få en bredare förståelse samt för att belysa de tankar och föreställningar som pedagogerna på avdelningen besitter, har vi även valt att bredda undersökningen med några mindre intervjuer. Det förekommer i vår text även citat och uttryck från pedagoger som framkommit under samtal och gemensam reflektion. Dessa reflektionstillfällen har då varit kopplade till en dokumentationssituation vi observerat och sedan börjat samtala och reflektera kring tillsammans med pedagogen. Då vi upplevt att en del uttryck och reflektioner kunde vara betydelsefulla för vår analys bad vi pedagogen i dessa fall om godkännande för att använda materialet i vårt arbete. Vi har utfört deltagande observationer samt flera mindre semistrukturerade intervjuer med pedagoger på avdelningen kring dokumentation och fenomenet *Dagens bild* (se nedan). Semistrukturerade intervjuer beskriver Alvehus (2013) som en intervju bestående av några få öppna frågor eller teman, så att intervjun öppnar upp till diskussion. För de semistrukturerade intervjuerna har vi använt oss av följande intervjufrågor: kan du berätta om bilden du valt?; varför valde du denna bild?; vad är en "bra" Dagens bild? Vi följde upp med tematiska frågor som berörde de svar vi initialt fick, exempelvis "vad letar du efter i en bild och dokumentation?".

Dagens bild innebär att olika pedagoger varje dag väljer en eller flera bilder från dagen och arrangerar det i ett kollage, för att sedan sätta upp det i kapprummet. Bilder från föregående dagar samlas sedan och sätts in i en pärm. Dagens bild är något konkret att samtala kring och en bra utgångspunkt för intervjuer och andra diskussioner kring dokumentation och vi tänkte att detta kunde hjälpa oss i vår undersökning kring pedagogers uppfattningar och föreställningar kring dokumentation.

Vi har vid genomförandet av våra observationer använt oss av fältanteckningar, då vi inte i ett redan pågående dokumentationstillfälle vill bidra med ännu en kamera. Bryman (2011) påpekar angående fältanteckningar som datainsamlingsmetod att det bästa är att skriva ner något intressant direkt när det händer, vilket vi båda i studien gjort.

3.2 Urval

Alvehus (2013) menar att det är viktigt att fundera kring huruvida valet av plats möjliggör att få tag på den information som eftersöks. I vårt strategiska val av förskola har vi utgått från att den förskola vi genomför vår studie på bör arbeta aktivt med dokumentation, gärna dagligen, då detta skulle vara en stor fördel i vår strävan efter att få en uppfattning om vilken dokumentationspraktik som råder. Förskolan och avdelningen vi valt att utföra studien på är Reggio Emilia-inspirerad, där vi genom tidigare kontakt uppfattat att det sker mycket dokumentation. Avdelningen består av en stor barngrupp med barn mellan 2-3 år. Arbetslaget består av sju pedagoger, varav fem blev intervjuade under veckans gång. Avdelningen kommer i denna studie att kallas Fiskmåsen, vilket är ett fingerat namn. Vi kommer även att använda oss av fingerade namn när vi presenterar våra resultat.

3.3 Hur studien genomförts

Innan studien inleddes besökte vi avdelningen under ett reflektionsmöte för att presentera vad vår studie skulle handla om. Under den veckan studien genomfördes anlände vi till förskolan efter att barngruppen ätit frukost. Vi började med att på morgonen fråga personalen på plats vem som skulle ansvara för att välja Dagens bild. Utefter detta bokade vi en intervju samma eftermiddag med respektive pedagog för att samtala kring den bild, eller de bilder, pedagogen

valt ut. Att intervjua flera olika pedagoger kan bidra till en mer bred och nyanserad förståelse av fenomenet vi undersöker (Alvehus, 2013). Efter att vi etablerat vem intervjun skulle ske med senare under dagen placerade vi oss i olika rum för att kunna se och fånga så mycket som möjligt av den dokumentation som sker. Detta förfarande upprepades även kommande dagar. Under studiens två första dagar var avdelningen utomhus på gården och även där valde vi att dela upp oss för att observera händelser på olika delar av gården. Det hände även vid några tillfällen att en mindre grupp barn skulle iväg på utflykt, varpå en av oss stannade kvar på förskolan och den andra följde med på utflykten.

Inledningsvis trodde vi oss behöva mer tid för observation och fler intervjuer, men det blev snart tydligt för oss att vi redan efter några dagar började känna mättnad kring den insamlade empirin i förhållande till studiens omfång. Mättnad förklarar Alvehus (2013) sker när samma information återuppkommer och att varje ny intervju eller observation inte ger så mycket mer.

3.4 Analysförfarande

Vi har använt oss av ett abduktivt angreppssätt i vår analys, som enligt Alvehus (2013) innebär att det sker ett växlande mellan teori, empiri och reflektion under analysens gång. Med hjälp av den förförståelse som skapats genom teori har vi kunnat angripa empirin genom att sortera och plocka isär materialet, för att sedan reflektera över det. Detta förfarande har återupprepats ett flertal gånger i arbetet med empiri och analys.

Som Alvehus (2013) påpekar har vi i våra intervjuer utgått från att allt som sägs där inte är den enda sanningen. Detta har vi märkt vid flera tillfällen där tolkningarna vi gjort utifrån observationer ibland inte stämmer överrens med det som sagts i intervjuerna. I vår analys har vi alltså tagit vara på motsägelser, mönster och återkommande företeelser i observationer och intervjusvar. Denna process är något som Bryman (2011) kallar för kodning, där materialet kodas och analyseras, genom att notera det som är intressant, kritiskt granska de koder som uppstår eller ställa koderna mot teoretiska idéer. Bryman understryker även att samma kod kan analyseras på flera sätt. Genom att ständigt åter sätta materialet i sitt sammanhang har vi undvikit det Bryman förklarar som ett problem med kodning, nämligen att "kontexten går förlorad i det som sägs" (Bryman, 2011, ss. 526).

3.5 Tillförlitlighet

Bryman (2011) beskriver att tillförlitlighet består av fyra delkriterier: trovärdighet, överförbarhet, pålitlighet och möjlighet att styrka och konfirmera. Under vår studie på förskolan har vi kontinuerligt diskuterat våra observationer och intervjuer med pedagogerna, så att det som observerats har uppfattats rätt. *Trovärdighet* innebär enligt Bryman att forskaren ska rapportera resultaten till de aktörer som befunnit sig på den sociala arena som undersökts. *Överförbarhet* syftar till att de beskrivningar av de detaljer om arenan, som uppkommer ur det empiriska materialet, är fylligt och tätt, så att andra forskare ska kunna avgöra om det är möjligt att överföra resultaten till en annan miljö. Detta har vi åstadkommit genom att ha utförliga beskrivningar som baserats på det empiriska material som genererats. *Pålitlighetskriteriet* handlar om att forskning ska kunna vara granskningsbar och att det finns en redogörelse för forskningsprocessen, vilken beskrivs i detta metodkapitel. Slutligen innebär *möjligheten att styrka och konfirmera* att “forskaren, utifrån insikten att det inte går att få någon fullständig objektivitet i samhällslig forskning, försöker säkerställa att han eller hon agerat i god tro” (Bryman, 2011, ss. 355). Detta kriteriet uppfyller vi genom att vi inte låtit personliga värderingar påverka resultatet och att vi redogör för våra etiska överväganden och dilemman (se nästa avsnitt).

3.6 Etiska överväganden och dilemman

Vi har i denna studie utgått från de fyra forskningsetiska principer som Vetenskapsrådet (2002) har lagt fram, vilket inkluderar informations-, samtyckes-, konfidentialitets- och nyttjandekravet. *Informationskravet* har vi uppfyllt genom att för förskolechefen och pedagogerna i arbetslaget förklara studien samt fått ett godkännande om deltagande från de alla. Vi har tillgodosett *samtyckeskravet* genom att tillfråga de som ska observeras eller intervjuas, i vårt fall pedagogerna. Då vi inte observerat barn har vi redogjort för vår närvaro för de barn och föräldrar som undrat vad vi gjort på avdelningen, när så har behövts. Vi har satt upp en lapp där vi förklarat vår studie för föräldrar samt förklarat för barn och föräldrar vad vi gör och undersöker. *Konfidentialitetskravet* blir uppfyllt genom att det i föreliggande studie inte på något sätt går att identifiera varken förskolan eller enskilda aktörer. Till sist uppfylls *Nyttjandekravet* genom att vi enbart kommer att använda insamlad data till

forskningsändamål och att vi efter examination kommer att förstöra och radera det empiriska materialet.

3.6.1 Etik bortom regelverket - våra egna dilemman

Under arbetets gång har vi även stött på en rad olika etiska dilemman som vi här vill redogöra för. Vi strävar efter att kritiskt tolka och presentera vår empiri på ett sätt som inte är dömande eller värderande. Vi är medvetna om att det är vi som författare som slutligen äger texten och att det vi observerar alltid tolkas av oss på något sätt.

Vår närvaro på förskolan kan ha påverkat pedagogerna på olika sätt under studiens gång. Bryman (2011) menar att människor blir medvetna om att de är observerade när penna och anteckningsblock hela tiden finns närvarande. Vi utgår från att alla pedagoger som ingått i vår studie agerar med välmening i allt de gör och säger. All kritik som uttrycks i vår studie är ej personligt riktad och är istället menad som samhällskritik. Vi har under både studiens gång och under vår pågående analysprocess velat förhålla oss öppet och ödmjukt till pedagogernas agerande i alla situationer vi observerat och deltagit i.

Vi har under våra observationer varit medvetna om att pedagogerna på avdelningen inte har möjlighet att dokumentera allt som sker. Däremot har vi också burit med oss medvetenheten om att pedagogerna gör aktiva val i samband med dokumentation. De väljer att dokumentera något över något annat, vilket fått betydelse i vår analysprocess.

4. Resultat och analys

I kommande kapitel kommer vi att presentera den empiri vi har samlat in samt vår analys av den. Vi kommer att analysera vårt empiriska material med hjälp av det teoretiska ramverk vi valt. Vi inleder med en empirisk nyckelhändelse som visar problematiken och riskerna med dokumentation, för att sedan fortsätta att skildra exempel, situationer och samtal med pedagoger som vidare tydliggör de dokumentationspraktiker som yttrar sig på avdelningen. Vi har som mål att svara på vilka bakomliggande förutsättningar, föreställningar och värden som skulle kunna utläsas ur pedagogernas aktiva val kring dokumentation. Vi vill understryka att kritiken i vår analys ligger på samhällsnivå.

4.1 "Denna blev perfekt!"

Regnet smattrar mot avdelningen Fiskmåsens fönster och en grupp på sex barn och två vuxna är i full gång med att ta på sig regnkläder för att bege sig iväg på en liten utflykt. Barnen ska denna förmiddag utforska ljud i en lång tunnel som går under en bilväg, har en pedagog tänkt. Barnen klättrar upp i vagnen och körs sedan iväg av de två vuxna.

Väl framme vid tunneln sitter barnen kvar i vagnen och pedagogen Lotta plockar fram sin kamera ur fickan och börjar filma. "Barnen, nu har vi kommit någonstans. Vad är det? (pekar på mot tunneln) Är det en tunnel? Ska vi gå in i tunneln?" Barnen körs in i tunneln och Lotta fortsätter filma. Ett av barnen tittar upp mot tunnelns tak medan ett annat barn börjar skrika "hajja, hajja!". Lotta frågar barnen hur många lampor det finns i taket och börjar sedan räkna dem högt. Barnen sitter tysta i vagnen medan Lotta ställer frågor om hur det låter i tunneln jämfört med utanför tunneln. Lotta filmar barnen när de körs in och ut ur tunneln för att kunna lyssna på skillnaden. Barnen säger ingenting och är neutrala i sitt uttryck medan de lyssnar på Lotta som slutar filma och frågar sig själv varför barnen inte är mer entusiastiska. Lotta säger "jag ska bara vänta (vårt tillägg: med att börja filma igen) tills de är glada" och sjunger sedan *lille katt* för barnen. När sången avslutats presenterar Lotta en triangel och en pinne att slå med och börjar återigen filma barnen medan de körs in och ut ur tunneln. "Hur låter det? Låter det annorlunda?" frågar Lotta. Barnen är fortsatt tysta i vagnen. "Varför är barnen inte glada? Det här blir inte bra" säger Lotta och stoppar ner kameran i fickan. "Är det inte kul att vara här? Varför har ni inte kul?" frågar Lotta.

Barnen uppmanas efter en stund att klättra ner från vagnen och springa från ena änden av tunneln till den andra medan de skriker. Efter några vändor fram och tillbaka utan skrik börjar barnen skrika samtidigt som de springer, vilket Lotta filmar. "Denna blev perfekt! Barnen, nu får ni göra vad ni vill" säger Lotta glatt och stoppar ner kameran i fickan. Ett av barnen frågar om de fortfarande får lov att springa och skrika, och det får dem, säger Lotta. Barnen börjar springa runt glatt medan de skriker, trummar, spelar på triangeln, sjunger och skrattar. "Nu har jag några jättebra (vårt tillägg: videos)!" jublar Lotta som filmat barnens fria utforskande. "Jag tar bort de andra dåliga."

4.1.1 Föreställningar om "bra" dokumentation

Lotta i händelsen ovan verkar ha ett tydligt lärandemål med aktiviteten, vilket är att undersöka ljud i en tunnel. Lotta ställer frågor till barnen kring aktiviteten och erbjuder barnen tillvägagångssätt och möjligheter att utforska, vilket kan ses som initiering av kommunikation och samtal med barnen. Genom att filma redan inledningsvis visar hon en vilja att fånga hela processen. Lotta verkar vilja samtala med barnen, veta vad de tänker och utforskar men verkar begränsad av att aktiviteten bör producera en "bra" dokumentation. Det visar sig att hon tillslut är nöjd med sin dokumentation, och anser sig ha filmat bra material.

Pedagoger har utifrån riktlinjerna i förskolans läroplan (Lpfö 98/2010) en rad krav på sig, bland annat att dokumentera. Dokumentation ska enligt läroplanen användas som verktyg för att följa barns läroprocesser men ska också ligga till grund för uppföljning och utvärdering av förskolans verksamhet och bidra till ett systematiskt kvalitetsarbete. Detta kan i sin tur leda till att pedagoger vill visa upp dokumentation som speglar något som utifrån kan förstås som positivt och bra, exempelvis "glada barn". Lotta uttrycker tydligt att en del av den dokumentation som producerats under aktiviteten anses vara dålig och syftar då till att barnen som skildras i filmerna sitter tysta och "inte är glada" eller inte gör det som efterfrågas. Emilson och Pramling Samuelsson (2012) menar att barn ofta är mycket följsamma och tillfredsställer pedagogers förväntningar när något specifikt efterfrågas, men så var inte fallet i den ovan beskrivna händelsen. Detta kan vara en bidragande faktor till Lottas osäkerhet.

Vi har tidigare nämnt att Svenning (2011) uttrycker att dokumentationens innehåll beror mycket på syftet och påverkar därmed innehållet. Lotta verkar osäker kring vad hennes dokumentationen kommer att visa, om den är tillräckligt bra och hur den av andra kommer att

tolkas och bedömas. Hennes uttryck framstår som en oro för huruvida den "dåliga" dokumentationen inte kommer att vara tillräcklig och i förlängningen kanske får andra och sig själv att ifrågasätta sin kompetens. Alasuutari, Markström och Vallberg-Roth (2014) menar att dokumentation kan användas som ett verktyg för självskattning och självgranskning. Därför kan dokumentationen ses som ett sätt att kontrollera om en pedagog själv följer målen för sin profession och sitt uppdrag. Vi tror att pedagoger generellt kan uppleva dessa krav som en press och att innehållet i en dokumentation därför kan styras av att det ska vara utvärderings- och granskningsbart.

Vi vill med hjälp av Power (1999) och Lindgren och Sparrman (2003) visa hur vi anser att dokumentation i förskolan är sammankopplat med granskningssamhället. Power (1999) beskriver en utvärderingsexplosion i samhället och påpekar att granskning kan ske på många olika sätt. Vi ser läroplanens (Lpfö 98/2010) krav på dokumentation som ett sätt att implementera granskning i förskolan. Lindgren och Sparrman (2003) skriver att förskolans verksamhet och vardag genom dokumentation blir synlig för bland annat politiker. De förklarar vidare att denna vardag blir sedan i förlängningen politik, då dokumentationen som sker på enskilda förskolor får effekt även utanför förskolan eftersom dokumentation exempelvis kan utgöra underlag för kommunpolitiker som fattar beslut när nya riktlinjer ska arbetas fram. Vi tänker alltså att det som skildras i dokumentationer kan påverkas av vetenskapen, och ibland kanske rentav syftet, att materialet kommer att utvärderas och granskas. Detta i sin tur tror vi kan påverka pedagogerna till att göra sig granskningsbara genom att visa upp vad de anser vara "bra" dokumentation.

4.2 "Det kommer alltså 'uppifrån'."

Dokumentationen som sker på avdelningen riktar sig till olika arenor och aktörer. Det kan vara till Dagens bild eller ett utvecklingssamtal med föräldrar; till reflektionsmöten och pedagogiska processer; till utvecklingsdagar, redovisningar av olika slag eller för politiska aktörer. I en intervju med två pedagoger i arbetslaget, Åsa och Hilda, framkommer det att förskolechefen ställer vissa specifika krav på dokumentationen, vad som ska skildras och visas. "Det kommer alltså 'uppifrån' att viss dokumentation ska visas upp", berättar Hilda:

Förskolechefen kräver specifika bilder och dokumentationer. Det kommer alltså 'uppifrån' att en viss dokumentation ska visas upp, vilket kan kännas konstlat ibland. Mycket handlar om det systematiska kvalitetsarbetet vilket gör att det kan bli tillkonstlat i en del dokumentationer. (Hilda, pedagog på Fiskmåsen)

Utifrån detta tolkar vi att det finns tendenser, i detta konstlande av dokumentationer, att det kan arrangeras. Vid flera tillfällen har pedagoger på avdelningen nämnt att arrangeranden av dokumentation ibland kan ske. Vi har även i våra observationer vid flertalet tillfällen sett tendenser till dokumentation som verkar för barnen onaturliga, där pedagoger för dokumentationens skull ställer ledande frågor och tillkallar barns uppmärksamhet vid fotografering (trots att det stör barnets görande), vilket vi tolkar och upplever som en typ av arrangering. Några exempel på detta är när pedagoger i samband med dokumentation ställer frågor som "Hej, (barns namn). Vad ritas du?" eller "Hej, (barns namn). Vad sa du nu?"

Under intervjun med Åsa och Hilda framgår det att förskolan har valt att vara projektinriktad, vilket innebär att exempelvis vardags- och rutinsituationer inte dokumenteras. Som följdfråga till Hildas förklaring kring vilka krav som ställs på dokumentationen frågade vi "syns vardagssituationer i den här typen av dokumentation?", varpå Åsa svarade: "Nej, de syns inte. Det är helt ointressant på grund av att vi är en projektinriktad förskola".

Vi ser att det finns en generell vilja och strävan att dokumentera barns utveckling och lärande och verksamhetens utveckling i enlighet med läroplanen, men vi undrar vad dessa tendenser till "konstlande" med och arrangering av dokumentation beror på. Åberg och Lenz Taguchi (2005) nämner att det finns de pedagoger som är rädda att inte ha de rätta svaren, inte veta allt och inte göra på "rätt sätt". Svenning (2011) pekar också på en risk om att pedagoger kan fastna i en uppfattning om vad bra dokumentation är. Genom den press som sätts uppifrån och utifrån verkar det som att pedagogerna på Fiskmåsen kan fastna i ett mönster där krav och "rätt sätt" påverkar den dokumentation som sker. Vi tänker att detta beteende är i linje med det som Power (1999) kallar för *det granskningsbara beteendet*, alltså att som arena eller enskild aktör vilja vara utvärderings- och granskningsbar. Genom att applicera Powers (ibid.) begrepp om *kolonisering* på avdelningen Fiskmåsen kan vi se hur dokumentationspraktiken kan ha blivit påverkad av den utvärdering som utförs i och på verksamheten. Granskningen som sker uppifrån och utifrån sipprar in på avdelningen och skapar värden och mentaliteter som drivs av att avdelningen ska granskas och utvärderas. Vi ser även tendenser till det Power (1999) kallar isärkoppling, där det administrativa arbetet omkring dokumentation, själva sällandet och omhändertagandet av material, blir en verksamhet för sig. Valet av exempelvis Dagens bild sker under lunchtimmarna, oftast när barnen sover, men i det stora hela tar det

ändå tid, speciellt när arbetslaget har kommande redovisningar eller reflektionsmöten. Denna isärkopplade praktik kan bli en verksamhet för sig, som kräver resurser från den huvudsakliga verksamheten, för att visa upp framgångsrika bilder utåt och uppåt.

Under en målningsaktivitet ute på gården reflekterade vi gemensamt med pedagogen Kajsa kring några foton hon tog på barnen som målade. Kajsa konstaterade: "Det är sällan jag frågar barnen innan jag fotar - jag gjorde ju inte det nu till exempel!" Under samtalet blev hon fundersam och frågade: "Undrar vad barn har för möjlighet att säga stopp...?". Kajsa, som för tillfället arbetar på Fiskmåsen, berättar vidare att hon är medveten om att avdelningen arbetar med Dagens bild dagligen och att hon med detta i åtanke startade målningsaktiviteten ute på gården, för att kunna bidra med foto till Dagens bild. Det som sker med Kajsa tror vi är påverkat av det som Power (1999) kallar för kolonisering. Verksamhetens värden kring dokumentation påverkar Kajsa till att utföra en aktivitet för att möjliggöra en Dagens bild. I detta fall har målningsaktiviteten startats med syftet att eventuellt kunna bidra med bilder till Dagens bild. Det fanns alltså en tanke redan i förväg med aktiviteten, utöver att barnen skulle erbjudas möjligheten att måla.

Sammanfattningsvis tänker vi att pedagoger vill visa sin kompetens utåt och uppåt för att göra sig utvärderings- och granskningsbara. Vi har sett att dokumentationerna huvudsakligen skildrar barn (vi såg pedagoger dokumenteras endast två gånger), vilket kan leda till att barn blir ett verktyg för att visa verksamhetens kvalitet, eftersom så mycket av dokumentationen verkar användas för utvärdering och i det systematiska kvalitetsarbetet. Detta kan vara ett svar och en förklaring till varför det verkar ligga ett värde i att visa upp "glada barn" i sina dokumentationer. Det aktiva valet som görs kring dokumentation, alltså vad man väljer att dokumentera, pekar mycket på att det ska visa upp något som kan tolkas som positivt. Genom vår empiri kan vi dessutom se att det kan finnas en tendens hos pedagogerna att dokumentera mycket. Vi tänker att detta kan vara ytterligare en effekt av att göra sig utvärderings- och granskningsbar. Bjervås (2011) skriver att dokumentation som inte används i en pedagogisk process, dokumentation som inte blir mer än en bild eller video, riskerar att bidra till objektifiering av barn. Hon påpekar att det kan vara en idé att dokumentera i mindre skala för att sedan utnyttja och arbeta med dokumentationen maximalt.

4.3 Föräldrars önskemål och beställningar av dokumentation

Under våra samtal med pedagogerna har de berättat att en stor del av kontakten med föräldrarna och förmedlingen av vad som sker på avdelningen Fiskmåsen går via Dagens bild. I samtalen med pedagogerna visar det sig att tanken med Dagens bild är att den ska berätta det som huvudsakligen har hänt under dagen. Kajsa uttryckte:

Dagens bild är också till för att visa den vuxna som varit sjuk (vårt tillägg: pedagoger som arbetar på Fiskmåsen och föräldrar) vad som hänt under den tiden de varit borta. Det (vårt tillägg: Dagens bild) är ofta för en vuxens skull. (Kajsa, pedagog Fiskmåsen)

Andra pedagoger har nämnt att Dagens bild också har syftet att visa föräldrarna att deras barn har varit glad under dagen, trots att barnet kanske var ledset vid lämning på morgonen. Därför menar pedagogerna att det är viktigt att alla barn på avdelningen över tid blir representerade i Dagens bild. När föräldrar är målgruppen för dokumentationen blir det viktigt att skapa en positiv bild av det som hänt på förskolan under dagen (Svenning, 2011). Vidare menar Svenning att dokumentation på detta vis kan vara ett sätt för föräldrar att vara en del av barns vardag på förskolan och försäkra sig om att deras barn har det bra, trots att de inte kan vara fysiskt närvarande. Det öppnar även upp för möjligheten att ha en kommunikation kring den pedagogiska verksamheten samt för föräldrar att framföra sina åsikter, idéer och tankar kring verksamheten, menar Svenning. Åberg och Lenz Taguchi (2005) uttrycker att föräldrar ofta visar stor uppskattning för den dokumentation som exempelvis sätts upp på väggarna som information då detta ger dem en insyn och öppnar upp för djupare kommunikation mellan hem och förskola. Det är vanligt, menar de, att föräldrars frågor annars endast handlar om praktiska saker som till exempel vad deras barn ätit under dagen och så vidare. Genom dokumentationen blir det möjligt för föräldrar att ställa helt andra frågor (ibid.).

Under vår tid på förskolan visade det sig att det snart var dags för utvecklingssamtal på avdelningen. Vid flertalet tillfällen förklarar pedagogerna att viss dokumentation har syftet att förbereda inför utvecklingssamtalen, då föräldrar i vissa fall uttryckt att de vill veta något specifikt om sitt barn, exempelvis hur deras barn samspelar med andra barn. Miriam berättar om de kommande utvecklingssamtalen: "Beroende på hur väl man förberett sig inför utvecklingssamtalen så fotas det olika mycket, och det kan bli mycket 'Hej hej! Klick' (tar foto med fingrarna i luften)". Flera pedagoger i arbetslaget berättar att det är viktigt med bilder inför utvecklingssamtalet med föräldrarna då det anses ge både barn och föräldrar något. Åsa berättade även att dokumentation kan bli något arrangerat i de situationer då föräldrar haft specifika önskemål inför utvecklingssamtal. Vi tolkar detta som att pedagoger kan

dokumentera för utvecklingssamtalets skull och att det i somliga fall riskerar att inte bli helt naturligt.

4.4 Vilka värden styr vad som dokumenteras?

I exemplet med Lotta ser vi att hennes dokumentationspraktik genomsyras av att den ska vara tillräckligt bra. I en intervju med Hilda uttrycks det att viss dokumentation är “meningslös” och syftar till dokumentationen av sådant som inte är i enlighet med de projekt som pågår på avdelningen. I nästa mening förklarar Hilda att det dock finns begränsningar att enbart dokumentera projektet. Vid frågan om rutin- och vardagssituationer dokumenteras uttrycks det att “det är helt ointressant, då vi är projektnriktade”. Detta är motsägelsefullt eftersom vi genom våra observationer utläst ett mönster där dokumentationen kring projektet är underrepresenterad. Så vad dokumenteras istället och vad dokumenteras inte?

4.4.1 Vad dokumenteras?

Genom våra observationer kan vi konstatera att stora delar av det som dokumenteras är barns åstadkommanden eller produkter, något som skapats och hunnit ske, och inte själva processen från start. Exempel på detta är att pedagoger vill att barn ska upprepa det de nyss har sagt, ofta något som verkar vara “bra” sagt, för att sedan hoppas på att filma det. Även Emilsson och Pramling Samuelsson (2012) har observerat i sin studie att stora delar av det som dokumenteras är barns göranden och prestationer. Vi tycker oss kunna utläsa två olika typer av dokumentation, där den ena har syftet att fånga av pedagoger uppstyrda aktiviteter. Denna “produktjakt” framkommer genom att vi märkt att pedagoger avvaktar med att dokumentera en bit in i en aktivitet, då det kan finnas “något att fota”. Detta förstärks när Hilda förklarar att “det har funnits ett generellt mål med att minska spontan dokumentation på avdelningen (vår tolkning: att fota allt möjligt).” Den andra typen av dokumentation vill skildra barns spontana göranden, kommentarer, tankar, uttryck och lek. Den senare nämnda typen av dokumentation sker mer sällan än den som visar planerade aktiviteter. Har det blivit så att balansen mellan att dokumentera för det systematiska kvalitetsarbetet (utveckling av verksamheten) och att dokumentera för barns lärande och utveckling lutar mer åt det förstnämnda? Handlar dokumentation mer om att vara utvärderings- och granskningsbar?

Våra observationer berättar att pedagogerna gärna vill att barnet ska vara närvarande i dokumentationen och åstadkommer detta genom att åkalla barnets uppmärksamhet och sedan fånga det ögonblicket. Detta framhävs som extra viktigt när Åsa i en intervju förklarar att tydlighet och ögonkontakt är viktigt i dokumentation. Det mest återkommande mönstret vi har utläst genom observationerna är att dokumentationen skildrar sådant som kan ses som positivt. Exempel på detta är att dokumentera glada barn, "fina samspel", aktiviteter och höjdpunkter eller barns speciella och "bra" tankar. Det finns även tendenser att vilja tillfredsställa föräldrar genom bland annat Dagens bild och deras önskemål inför utvecklingssamtal. Eidevald (2013) menar att nöjdhet hos föräldrar är något som inte bör klassas som måluppfyllelse i linje med läroplanens riktlinjer, även om det kan vara en del av kvalitetssäkringen i verksamheten.

Att skildra variation i dokumentationen är också viktig, enligt två av de intervjuade pedagogerna. Iris uttrycker, i samband med valet av Dagens bild, vikten av att visa upp sådant som inte syntes tidigare för att spegla bredden och variationen av aktiviteter som pågår under en dag. Iris säger dock också att barnens favoritsysselsättningar självklart kan visas flera gånger och vara återkommande. När Iris fick frågan "hur tänker du när du väljer Dagens bild?" svarade hon:

Jag vill förmedla att vi har roligt! Ibland väljer jag bild utifrån projektet. Jag försöker också tänka på att alla barn ska få vara med på bild. Man kan bläddra tillbaka i dagens bilder-pärmen och se vem som inte har varit med på länge. Det är även bra för föräldrarna. Barnen är ibland fortfarande ledsna när de lämnas på morgonen och då är det en lättnad för föräldrarna att se att deras barn är med på aktiviteter under dagen och är glad. (Iris, pedagog på Fiskmåsen)

Efter denna intervju reagerade vi på att Iris var den första pedagogen som nämnde att hon ville skildra att de har roligt på avdelningen. När Iris nämner aspekterna roligt och barns favoritsysselsättning, så tolkar vi det att hon försöker fånga det vi tidigare i detta avsnitt kallar den andra typen av dokumentation, alltså barns spontana lek och göranden. Detta tror vi är dokumentation av "allt möjligt" som enligt tidigare intervjuer anses vara mindre viktigt. Genom intervjun med Iris framkommer det att dessa aspekter är viktiga för henne, men det är inget som på något sätt går att mäta eller "visa upp" om det inte diskuteras med kollegorna, tror vi. Vi tänker oss att detta är Iris inre kompass som styr, som speglas av hennes förhållningssätt till barnen. Det Iris uttrycker i intervjun tolkar vi även som att hon har ett visst förhållningssätt till dokumentation och vad den ska skildra, där några av de viktigare aspekterna är att visa lustfylldhet, glädje och variation. På frågan "dokumenterar ni varje dag?" svarar Iris: "Inte jag personligen, men det är alltid någon som gör det." Vi ser detta som

ett annat förhållningssätt till dokumentation som skiljer sig från det som uttryckts av övriga pedagoger på Fiskmåsen.

När Lotta tillfrågades angående om dokumentation sker på eftermiddagarna fick vi svaret: ”Det är olika, men oftast inte. Bara om vi ser någon ny händelse och tänker “wow”, då fotar eller filmar vi! Men inte om det bara är samma sak som händer”.

4.4.2 Vad dokumenteras inte?

Flera pedagoger på Fiskmåsens avdelning har nämnt att det finns flera olika saker som inte dokumenteras. Vi har sett, precis som det sagts i intervjuerna, att rutin- och vardagssituationer, som exempelvis matsituationer, blöjbyten eller olika typer av samlingar, generellt inte dokumenteras. Barns matematik och literacy är inget som dokumenterats, även om det flertalet gånger skett tillfällen där barn och pedagoger tagit initiativ till detta. Pedagoger syns ytterst sällan i dokumentationer. Vi såg endast pedagoger skildrade i dokumentationer två gånger, varav den ena skildrade pedagogen Lottas röst under den beskrivna situationen vid tunneln. Den andra gången en pedagog skildrades i en dokumentation var i interaktion med en grupp barn under en sång- och rörelselek.

4.5 “Jag får nog kanske ta några fler” - en sammanfattning av resultat och analys

Dokumentationspraktikerna i verksamheten på Fiskmåsens avdelning verkar ibland vara till för det överordnade målet att vara granskningsbar. Det skapas alltså inställningar och mentaliteter där syftet blir att verksamheten ska vara utvärderingsbar, vilket innefattar det granskningsbara beteende som kan uppstå hos pedagoger. Under en dag visade en pedagog oss de bilder som var aktuella för Dagens bild, men kom efter en stund fram till att de inte var tillräckligt bra: “Jag får nog kanske ta några fler”. Detta exempel visar på att det finns vissa värden och föreställningar som styr vilken typ dokumentation som ska produceras och om en dokumentation är bra nog att visas upp, alltså dokumentation som utifrån, uppifrån och för föräldrar kan förstås som positiv och bra. Eftersom det hos pedagoger kan finnas rädslor att inte duga och inte göra rätt, kan det systematiska kvalitetsarbetet, utvärderingen och

granskningen påverka dokumentationen till att bli konstlad. Pedagogerna kan fastna i mönster där dessa krav formar hur dokumentationen ska se ut. Det verkar alltså finnas ett "rätt sätt" i hur dokumentationen ska ske och se ut.

5. Diskussion och slutsatser

Inledningsvis i detta kapitel kommer vi diskutera de resultat vi har kommit fram till och vad resultaten kan ha för konsekvenser för yrkesrollen som förskollärare. Sedan kommer vi att presentera vår slutsats, vad vi har kommit fram till i förhållande till vårt syfte och våra frågeställningar. Avslutningsvis förhåller vi oss kritiska till vår metod samt lägger fram förslag för vidare forskning.

5.1 Resultatdiskussion

Vi har sett att verksamheten på Fiskmåsens avdelning har krav på sig att visa resultat, både relevanta, intressanta och specifika sådana. Vi tänker att detta påverkar hur pedagogerna arbetar och ser på sitt uppdrag, vilket gör att de dokumenterar på ett medvetet och specifikt sätt i olika situationer och för olika syften. Pedagoger gör aktiva val i förhållande till dokumentation beroende på vad syftet för dokumentationen är, speciellt om det blir som Lindgren och Sparman (2003) lägger fram det, när politiken når vardagen i förskolan. När dokumentation som sker på enskilda förskolor exempelvis kan bli underlag för nya politiska riktlinjer, sätts det rimligtvis press och krav på pedagoger att det ska "se bra" ut. Vi vill också lyfta att eftersom dokumentation ska utvärderas på detta sätt och att vi genom våra observationer kan konstatera att det huvudsakligen är barnen som dokumenteras, så riskerar barnen att i förlängningen bli bärarna av de föreställningar och värden som läggs på dokumentationen. Vidare kan vi se, exempelvis med Lotta i tunneln, att detta leder till att pedagoger kan bli besvikna när barn inte lever upp till de förväntningar som sätts på dem vid dokumentationstillfällen, exempelvis att de inte är glada och inte gör som pedagogen tänkt sig. Genom den gemensamma reflektionen tillsammans med Kajsa kan vi också förstå att aktiviteter ibland anpassas och formas baserat på syftet att de ska dokumenteras. Den dokumentationspraktik som råder på Fiskmåsen kan i somliga fall alltså påverka verksamheten. En viktig aspekt vi vill belysa utifrån reflektionen med Kajsa är de insikter man kan göra genom gemensam reflektion. Samtalet med Kajsa resulterade i uttryck som berör barns inflytande gällande dokumentation samt insikter kring att Dagens bild ofta är till för de vuxnas skull.

Ytterligare ett problem vi tänker oss, sett från ett förskoleperspektiv, är att utvärderingen som sker baseras på sådant som går att mäta, alltså sådant som dokumenteras. Det som Ahlbäck Öberg (2010) benämner som "inre kontroll", alltså tjänstemannens yrkesskicklighet och professionella omdöme, blir svår att mäta i förskolan. I intervjun med pedagogen Iris framkommer det att hon har ett förhållningssätt som nödvändigtvis inte går att mäta genom dokumentation som granskning. Den inre kompassen är sin egen typ av granskning men den är inte lätt att granska och mäta, till skillnad från den externa granskningen som gärna söker sådant som är lätt att granska och mäta. Den inre kompassen är något som inte syns hos kollegor och därför tror vi att det är viktigt att som arbetslag diskutera den inre kompassen och förhållningssätten som finns bland de olika pedagogerna.

I den föreliggande studien observerade vi pedagoger som dokumenterar barn för att "visa upp" verksamheten, vilket därmed leder till att det inte krävs dokumentation som skildrar pedagogerna eftersom den dokumentation som skildrar barnen kan anses vara tillräcklig. Vi tänker dock att genom att vända kameran mot pedagogen kan utvärdering av denna aktör ske på ett bättre sätt, och den inre kontrollen får synas mer. Genom att vända kameran mot pedagogen kan det synliggöras vilken verksamhet som erbjuds barnet. Genom denna praktik kan man få syn på exempelvis pedagogens förhållningssätt till barnen, språk och kommunikation, interaktion med miljö och lärandeobjekt. Detta skulle i så fall kunna betyda att barn inte alltid behöver vara "ansiktet utåt", de som genom att skildras i dokumentation är bärare av utvärdering och utveckling av verksamheten, och att pedagogerna istället tar över den manteln. Detta anser vi skulle leda till något som kan kallas "sann" utveckling och utvärdering av förskolans verksamhet och en "sann" kvalitetssäkring. Åberg och Lenz Taguchi (2005) menar att detta arbetssätt kräver mod, då pedagogerna i arbetslaget behöver komma över rädslan samt lära sig att ständigt utveckla det "rätta sättet" tillsammans. Detta skulle kunna göras med hjälp av reflektion kring dokumentationer av det egna agerandet i arbetet tillsammans *med* barnen.

5.1.1 Riktlinjernas konsekvenser - kritik på samhällsnivå

Vi ser läroplanens (Lpfö 98/2010) krav på dokumentation som ett sätt att implementera granskning i förskolan. Granskningspraktiker kan yttra sig på olika sätt och vi anser att det kan finnas många fördelar och positiva aspekter med granskning och dokumentation som arbetsverktyg. Vi menar dock att det behövs ett mer kritiskt och reflekterande förhållningssätt

kring dokumentation och de riktlinjer som uttrycks i förskolans läroplan. Riktlinjerna kan leda till dokumentationspraktiker där det inom förskolan som arena blir en omfattande, påfrestande och tidskrävande uppgift att dokumentera, ibland endast utifrån syftet vara gransknings- och utvärderingsbar. Det kan alltså vara en idé att diskutera dessa eventuella konsekvenser samt se över vilka värden riktlinjerna i läroplanen signalerar och uppmuntrar, inte bara inom förskolan som arena utan även på politisk nivå, då det är riktlinjerna i de rådande styrdokumentet som i grund och botten styr vilka förutsättningar förskolans personal har.

I vår studie har vi fått chansen att observera en dokumentationspraktik där vi anser att granskningsområdet i förlängningen påverkar avdelningens verksamhet. Aktiviteter kan initieras i dokumentationssyfte, pedagoger kan tvivla på sin egen förmåga och sin "inre kompass", dokumentationer kan arrangeras och barn riskerar att bli objektifierade i den mängd dokumentation som dagligen sker. Allt detta på grund av de omfattande riktlinjerna kring vad just *dokumentation* ska skildra och ligga till grund för.

5.2 Slutsats

Den här studien kallas för "En bild säger mer än tusen ord". Med titeln vill vi reflektera att en dokumentation och en dokumentationspraktik innebär mer än att bara ta ett foto eller filma något. Visserligen kan dokumentation bli en pedagogisk process, men med hjälp av studien kan vi säga att det finns faktorer som påverkar själva dokumentationsögonblicket, alltså vad som dokumenteras, hur det dokumenteras och varför det dokumenteras. Vi tror att om man funderar kring en dokumentation och försöker se det som påverkat den och ser förbi det dokumentationen föreställer, kan mycket mer tolkas in och utläsas ur en bild.

Vi har alltså, med hjälp av denna studie, undersökt vilka föreställningar och värden som ligger bakom dokumentationen på en förskoleavdelning och varför dessa anses viktiga samt hur granskningsområdet påverkar förutsättningarna för dokumentation i förskolan. Genom de dokumentationspraktiker som yttrat sig på avdelningen Fiskmåsen kan vi konstatera att dokumentation ibland verkar vara till för det överordnade målet att vara granskningsbar. Genom samtalen med exempelvis Hilda och Kajsa ser vi utvecklingar av de begreppen som Power (1999) använder i samband med det granskningsbara beteendet. Avdelningen är påverkad av både koloniserande och isärkopplande tendenser, som gör verksamheten granskningsbar.

Läroplan för förskolan (Lpfö 98/2010) ställer krav på att förskollärare ska dokumentera och att denna dokumentation ska användas för att utveckla och utvärdera verksamheten samt användas för att följa barns utveckling och lärande. Dessa krav kan sätta press på hur utvärdering av förskolan ska gå till och kan i förlängningen påverka de förutsättningar som finns kring dokumentation för pedagoger på förskolan. Dessa förutsättningar skapar ett granskningsbart beteende som kan påverka pedagogerna i sina föreställningar, värden och aktiva val kring dokumentation.

5.3 Metoddiskussion

I en kvalitativ metod präglas studiens resultat av en viss grad av subjektivitet, enligt Bryman (2011), då det är forskarens personliga intressen som studeras. En rad teorier kan ligga till grund för resultatet, men det är slutligen upp till forskaren att tolka resultatet med hjälp av dessa, menar han. Vår studie utgörs till större del av våra egna tolkningar av de situationer vi observerat samt de intervjuer vi utfört. Vidare vill vi påpeka att studiens resultat är knutna till de teoretiska perspektiv och den tidigare forskning vi valt att använda som utgångspunkt. Vi har i enlighet med det Bryman (2011) skriver valt ett perspektiv och sedan utgått från sådant som vi ansett vara relevant och särskilt intressant i relation till föreliggande studie.

Vi ser det också som en självklarhet att vår närvaro har påverkat de aktörer som ingått i vår studie, vilket är det som Alvehus (2013) beskriver som *observatörseffekten*. Detta fenomen är inget som går att ignorera menar han, då en observatör på ett eller annat sätt kommer att påverka den situation som studeras. Studieresultatet hade kunnat säkras ytterligare genom att under längre tid observera den dokumentationspraktik som råder, samt eventuellt genom fler, mer utförliga intervjuer.

5.4 Vår framtida yrkesroll

I läroplanen (Lpfö 98/2010) står det att förskollärare har ansvar för att dokumentera förskolans verksamhet och barns utveckling och lärande. Vi ser att vi i vår framtida yrkesroll som förskollärare kommer att använda oss av dokumentation och tycker att det är ett bra verktyg som kan belysa och stötta utveckling. Genom vår studie har vi fått syn på att den

externa granskningen kan osynliggöra delar av förskollärares uppdrag som är kopplat till dokumentation, där den professionella inre kompassen kan försvinna. Vi tror att det i ett arbetslag vore bra om det fanns möjlighet att diskutera den inre kompassen i förhållande till inte bara dokumentation, men även många andra aspekter av förskolläraryrket, för att skapa gemensamma förhållningssätt. Låt förskolepersonalens professionalitet få skina! Slutligen vill vi återigen påpeka att vi anser att barn inte bör vara verktyg för att visa verksamhetens kvalitet utåt, vilket en del dokumentationspraktiker kan resultera i. Istället bör förskollärare vända kameran mot sig själv i större utsträckning för att kunna utvärdera verksamheten och vad den erbjuder barnen.

Vi vill i vår framtida yrkesroll även ta vara på den kritiska forskarrollen och applicera den på förskolläraryrket. Vi tror att utbildningen har gett oss akademiska verktyg som går att använda även som förskollärare, då utbildningen mestadels legat på en teoretisk nivå.

5.5 Förslag till vidare forskning

Vi har i våra observationer upptäckt att barnen generellt inte på något sätt blev tillfrågade innan de fotades eller filmades, vilket är något vi samtalade kring tillsammans med pedagogerna på avdelningen. Eftersom det i föreliggande studie inte varit en del av syftet har vi inte vidare undersökt detta, men vi ser att det hade varit intressant att vidare undersöka barns inflytande i förhållande till dokumentation. Vi tänker även att det hade varit intressant att vidare undersöka hur barn blir påverkade av att ständigt dokumenteras.

Litteraturförteckning

Ahlbäck Öberg, Shirin (2010). Framväxten av granskningssamhället - en fråga i författningpolitisk skugga. *Stadsvetenskaplig tidskrift*, 112(5), ss. 501-514.

Alasuutari, Maarit; Markström, Ann-Marie & Vallberg Roth, Ann-Christine (2014). *Assessment and documentation in early childhood education*. New York: Routledge

Alvehus, Johan (2013). *Skriva uppsats med kvalitativ metod: en handbok*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Bjervås, Lise-Lotte (2011). *Samtal om barn och pedagogisk dokumentation som bedömningspraktik i förskolan: en diskursanalys*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet
Hämtad (160513): <http://hdl.handle.net/2077/25731>

Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber

Eidevald, Christian (2013). Systematiska analyser för utvärdering och utveckling i förskolan: hallå, hur gör man? 1. uppl. Stockholm: Liber

Emilson, Anette & Pramling Samuelsson, Ingrid (2012). Jakten på det kompetenta barnet. *Nordisk barnhageforskning*, 5(21), ss. 1-6.

Lenz Taguchi, Hillevi (2013). Varför pedagogisk dokumentation?: verktyg för lärande och förändring i förskolan och skolan. 2., [rev. och uppdaterade] uppl. Malmö: Gleerup

Lindgren, Anne-Li & Sparrman, Anna (2003). Om att bli dokumenterad. Etiska aspekter på förskolans arbete med dokumentation. *Pedagogisk forskning i Sverige*, (1-2), 59-70.

Lpfö (98/2010). *Läroplan för förskolan Lpfö 98*. [Ny, rev. utg.] (2010). Stockholm: Skolverket

Power, Michael (1999). *The audit society: rituals of verification*. Oxford Univ. Press: Oxford

Socialstyrelsen (1987). *Pedagogiskt program för förskolan*. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3. Stockholm: Socialstyrelsen

SOU 1997:157. *Att erövra omvärlden. Förslag till läroplan för förskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Hämtad (160502):

<http://www.regeringen.se/contentassets/c6efb6f855df4585b7f6504e937c8c7f/sou-1997157>

Svenning, Bente (2011). *Vad berättas om mig?: barns rättigheter och möjligheter till inflytande i förskolans dokumentation*. Lund: Studentlitteratur

Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet

Hämtad (160513):

http://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268494_forskningsetiska_principer_2002.pdf

Åberg, Ann & Lenz Taguchi, Hillevi (2005). *Lyssnandets pedagogik: etik och demokrati i pedagogiskt arbete*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Åsén, Gunnar (2015). *Utvärdering & pedagogisk bedömning i förskolan*. 1:a uppl. red. Stockholm: Liber.